

Werkloosheid en psychische gezondheid bij hoger opgeleiden

Wilmar Schaufeli

Over het effect van werkloosheid op de psychische gezondheid van hoger geschoolden is tot nu toe weinig bekend. Uit Schaufeli's onderzoek blijkt dat werkloze HBO-schoolverlaters geen nadelige psychische gevolgen ondervinden van hun werkloosheid. Bij langdurig werklozen met dezelfde opleiding is geconstateerd dat psychische klachten het vinden van een baan belemmeren. Van de onderzochte risicofactoren blijken vooral twee psychologische disposities (weinig zelfwaardering en een sterke mate van neuroticisme) de kans op psychische klachten te vergroten.

In de jaren dertig, tijdens de grote depressie, trok het thema werkloosheid voor het eerst de aandacht van sociale wetenschappers. Aan het einde van die periode, aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, telden Eisenberg en Lazarsfeld (1938) reeds 112 studies naar de psychologische effecten van werkloosheid. Dit getal is echter enigszins geflatteerd, omdat ook casuïstische beschrijvingen zijn meegeteld. Een belangrijk probleem met dit vooroorlogse onderzoek is dat het lang niet altijd even duidelijk is of het nu om effecten van werkloosheid of om die van armoede gaat. In een Poolse studie bijvoorbeeld bleken werklozen sterker geneigd tot crimineel gedrag van werkenden. Bij nadere beschouwing bestonden de 'criminele' activiteiten van de werklozen vooral uit het stelen van kolen uit goederenwagens. Geen wonder: het was winter en het vroom bijna 20 graden.

Anders dan tijdens de grote depressie ruim een halve eeuw geleden, garanderen de huidige sociale voorzieningen een zeker bestaansminimum. Armoede

komt nog steeds voor, met name bij langdurig werklozen, maar wel in een andere gedaante dan destijds. De absolute materiële derivatie uit de jaren dertig is ingeruild voor relatieve derivatie. Volgens Marie Jahoda (1979), de voor de nazi's uit Oostenrijk gevluchte eminence grise van het psychologisch werkloosheidsonderzoek, is er geen enkele reden om aan te nemen dat de *human damage* ten gevolge van werkloosheid vandaag de dag minder is dan vóór de Tweede Wereldoorlog. Wacker (1976) gaat zelfs nog een stap verder en suggereert dat, juist wanneer de fysieke existentie niet meer op het spel staat, de gevolgen van werkloosheid sterker 'gepsychologiseerd' worden. Kortom er lijkt nog steeds alle reden te zijn de psychische gevolgen van werkloosheid te bestuderen.

Sinds het midden van de jaren zeventig is het aantal studies naar de relatie tussen werkloosheid en psychische gezondheid stormachtig toegenomen. Het aantal onderzoeken is vanaf 1975 iedere vijf jaar zo ongeveer verdubbeld. In de periode 1980-1985 verschenen er niet

minder dan 40 studies op dit terrein; naar het zich laat aanzien zullen er tussen 1985 en 1990 zeker nog wel 80 bijkomen.

Wat hebben die studies tot nu toe allemaal opgeleverd? Elders is een gedetailleerd overzicht gegeven van de onderzoeksresultaten (Schaufeli, 1988: p. 19-53), vandaar dat hier de vier belangrijkste conclusies slechts globaal worden aangestipt. In de eerste plaats is onduidelijk aangetoond dat werkloosheid psychische klachten tot gevolg heeft. Ten tweede verdwijnen deze klachten in de regel weer vrij snel na herintreding in het arbeidsproces. Er bestaat, ten derde, geen lineair verband tussen de duur van de werkloosheid en het voorkomen van psychische klachten. Met andere woorden de klachten nemen niet alsmat toe met de lengte van de werkloosheidsperiode. Integendeel, er is van een zekere aanpassing sprake die tot uitdrukking komt in een stabilisatie of zelfs een verbetering van de psychische gezondheidstoestand. Tenslotte zijn er risicofactoren geïdentificeerd die de kans op negatieve psychische gevolgen bij werkloosheid vergroten, zoals een leeftijd tussen 25 en 45 jaar, financiële moeilijkheden, een sterke binding aan het werk, negatieve beleving van de werkloosheid, gebrek aan sociale ondersteuning en een geringe zelfwaardering.

Ofschoon deze vier conclusies voor zichzelf lijken te spreken, dienen er toch twee kritische kanttekeningen bij gemaakt te worden. Werkloosheid heeft weliswaar een statistisch significante, maar niet altijd een even relevante

invloed op de psychische gezondheid. De *sterkte* van het verband is in de meeste gevallen niet om over naar huis te schrijven. De auteurs rapporteren hier dan ook meestal niet over; ze benadrukken eenzijdig de resultaten van de toetsing op significantie. Fryer en Payne (1986) rekenden bij een aantal Britse studies uit dat slechts 10 tot 16% van de variantie in psychische klachten door werkloosheid wordt verklaard.

De tweede kritische kanttekening heeft betrekking op het feit dat verreweg het meeste onderzoek plaats heeft gevonden bij een zeer specifieke groep: werkloze, blanke, gehuwde mannen met een laag opleidings- en beroepsniveau, die zich in het midden van hun beroeps-carrière bevinden. Het is derhalve niet duidelijk in hoeverre de bovengenoemde onderzoeksresultaten naar andere groepen kunnen worden gegeneraliseerd. Dát de effecten van werkloosheid anders kunnen uitvallen bewijst onderzoek bij schoolverlaters. Bij hen verslechtert de psychische gezondheid namelijk niet onder invloed van de werkloosheid. Daarentegen verbetert de gezondheid van degenen die in aansluiting op hun opleiding een baan weten te vinden. Werkloosheid leidt bij schoolverlaters dus niet tot een absolute, maar tot een relatieve verslechtering van de psychische gezondheid in vergelijking met werkenden.

Hoger geschoolden

Uit het voorgaande volgt dat werkloosheid verschillende effecten heeft in verschillende sociale groepen. Wacker (1985) pleit dan ook voor *differentielle Arbeitslosigkeitsforschung*, waarbij steeds één specifieke groep centraal staat. Helaas is tot op heden over de invloed van werkloosheid op de psychische gezondheid van leden van diverse groepen, zoals vrouwen en etnische minderheden, nagenoeg niets bekend. Dit geldt evenzeer voor de door ons bestudeerde groep van hoger opgeleiden, in casu HBO-ers. Er is weliswaar een beperkt aantal studies bij deze groep verricht, maar die studies vol-

doen in vrijwel geen enkele geval aan de criteria die aan goed onderzoek moeten worden gesteld, zoals het gebruiken van valide en betrouwbare meetinstrumenten, het toepassen van een longitudinaal design en het vergelijken met een controlegroep (Schaufeli, 1988, p. 45-51).

Naast het feit dat er weinig over de psychologische effecten van werkloosheid bij hoger opgeleiden bekend is, hebben nog twee andere redenen een rol gespeeld bij de keuze van juist deze groep. In de eerste plaats is de werkloosheid met name onder HBO-ers de afgelopen jaren zéér sterk gestegen: van 14.000 in 1980 tot ruim 53.000 in 1984, het jaar waarin ons onderzoek startte. Na deze verviervoudiging in vier jaar is er een lichte daling opgetreden tot het huidige niveau van ongeveer 45.000. Ter vergelijking: de werkloosheid onder academici is in de bewuste periode minder sterk gestegen: van 5.000 in 1980 tot 17.000 in 1984. Ook voor psychologen geldt deze minder sterke stijging van de werkloosheid; zij volgen de algemene trend van de overige academici (Schaufeli & de Vries, 1988).

Het tweede argument is van kwalitatieve aard. Hoger geschoolden zijn in psychologisch opzicht een zeer interessante onderzoeksgroep, omdat er twee verschillende hypothesen kunnen worden opgesteld over de gevolgen van werkloosheid. Beide hypothesen kunnen bogen op enige empirische ondersteuning, zij het dat er veel methodologische kritiek op de betreffende onderzoeken kan worden gegeven. De hypothesen kunnen als volgt worden geformuleerd.

1. Reeds in 1940 schreef Bakke "The higher the climb, the harder the fall" (p. 232), doelende op de grote statusinconsistentie waarmee werklozen met een hoog opleidings- en beroepsniveau worden geconfronteerd. Op grond hiervan kan worden vermoed dat juist bij hen de kans op psychische problemen erg groot is (Goodchilds & Smith, 1963); Vagt & Stavemann, 1980).

2. Hoger opgeleiden beschikken over een aanzienlijk (psychologisch) potentieel dat hen juist relatief goed in staat

stelt met werkloosheid om te gaan. Ze kunnen dus met andere woorden als *good copers* worden getypeerd (Little, 1976; Hepworth, 1980; Fineman, 1983).

Het is de bedoeling van het onderzoek na te gaan in hoeverre de psychische gezondheid van hoger opgeleiden wordt aangetast door werkloosheid. Met andere woorden: vallen ze diep of kunnen ze wel tegen een stootje?

Theoretisch model

In dit artikel ligt de nadruk op het presenteren en bespreken van de onderzoeksresultaten; het gehanteerde theoretische model wordt slechts schematisch weergegeven (Figuur 1). Voor een uitvoerige bespreking van het model kan worden verwezen naar Schaufeli (1988, p. 55-101).

De positie op de arbeidsmarkt (werk/werkloosheid) fungeert als *onafhankelijke* en de psychische gezondheid als *afhankelijke* variabele. Er wordt verondersteld dat de relatie tussen deze beide variabelen wordt beïnvloed door twee typen factoren die op verschillende manieren werkzaam zijn. In navolging van Baron en Kenny (1986) is er een strikt onderscheid gemaakt in moderatoren en mediators. Het eerste type variabelen, bestaande uit een drietal psychologische disposities, oefent onafhankelijk van de arbeidsmarktpositie invloed uit op het niveau van de psychische klachten. Inhoudelijk gesproken gaat het hier om factoren die iemands kwetsbaarheid voor psychische klachten vergroten. Uit empirisch onderzoek blijkt dat een geringe mate van zelfwaardering (Ingham et al., 1986; Brown, et al., 1986; Shamir, 1986), een externe beheersingsoriëntatie (Johnson & Sarason, 1978; Strickland, 1978) en een sterke mate van neuroticisme (Ormel, 1980; Horwood & Fergusson, 1986) de kans op psychische klachten doen toenemen, indien er zich stressvolle levensomstandigheden voordoen.

De invloed van de overige risicofactoren op de psychische gezondheid, de

mediatoren, is heel anders van aard. Het cruciale verschil met de moderatoren is dat deze factoren *wel* afhankelijk zijn van de arbeidsmarktpositie. Overeenkomstig de onderzoeksliteratuur kan worden verondersteld dat werkloosheid samenhangt met een gevoel van verminderde controle (Frese, 1979), sociale isolatie (Atkinson, Liem & Liem, 1986), een negatieve houding ten aanzien van werk (O'Brien & Kabanoff, 1979) en een positieve houding ten aanzien van werkloosheid (Searls, Braucht & Miskimins, 1974). In de beide eerste gevallen is er van een negatieve en in de beide laatste gevallen van een positieve relatie met psychische gezondheid sprake.

Samengevat komt het er dus op neer dat er in het model wordt verondersteld dat werkloosheid zowel een directe (gemodererde) als een indirecte (gemedieerde) invloed uitoefent op het hebben van psychische klachten.

De variabelen uit het model zijn gemeten met behulp van vragenlijsten die uit verscheidene items bestaan en die uitvoerig op hun psychometrische merites zijn onderzocht (Schaufeli, 1988, p. 115-142). Zo variëren de interne consistentiecoëfficiënten (Cronbachs α) van .72 tot .92.

De afhankelijke variabele, psychische gezondheid, is gemeten met behulp van een gestandaardiseerde test, de Symptom Checklist-90 (Arrindell & Ettema, 1986). Evenals in andere studies in soortgelijke populaties (Gotlib, 1984; Nezu, Nezu & Nezu, 1986) bleken de subschalen van de SCL-90 dermate sterk met elkaar en met de totaalscore samen te hangen, dat van een differentiatie in verschillende klachtendimensies is afgezien.

Opzet

Er zijn twee van elkaar onafhankelijke studies uitgevoerd onder respectievelijk HBO-schoolverlaters (Studie 1) en langdurig werklozen met een HBO-opleiding, die minimaal één jaar bij het arbeidsbureau geregistreerd stonden (Studie 2).

Bij Studie 1 zijn in 1984 ruim 1500 studenten uit alle HBO-richtingen vlak vóór hun eindexamen benaderd. Het responspercentage bedroeg 43% (N=635). De steekproef is representatief voor de Nederlandse HBO-absolventen wat betreft hun geslacht en studierichting. Na deze eerste baseline meeting (T_0) volgden er nog vier follow-up's, steeds met een interval van zes maanden (T_1 t/m T_4). Na twee jaar waren er van 411 respondenten complete data-records beschikbaar (65%). Er is geen sprake van een selectie-effect met betrekking tot de variabelen uit het model ten gevolge systematische uitval van respondenten bij de follow-up's.

Bij Studie 2 zijn in 1985 (T_1) ruim 1100 langdurig werkloze HBO-ers aangeschreven, waarvan 41% de vragenlijsten ingevuld teruggestuurde (N=467). Uit een aangevuld onderzoek bleek overigens dat ongeveer een kwart van de langdurig werklozen onterecht stond ingeschreven bij het Arbeidsbureau, bijvoorbeeld omdat ze inmiddels een baan hadden gevonden of een opleiding waren gaan volgen. Dit betekent dus dat van de eigenlijke doelgroep een hoger percentage positief reageerde. Bij Studie 2 vond slechts één follow-up plaats en wel na één jaar (T_2), waarop de respons 82% bedroeg. De steekproef van Studie 2 is, globaal gesproken, representatief voor langdurig ingeschreven werklozen wat betreft

hun geslacht, type opleiding en de duur van de werkloosheidsperiode. Ook in deze groep is geen selectie-effect vastgesteld ten gevolge van drop-out.

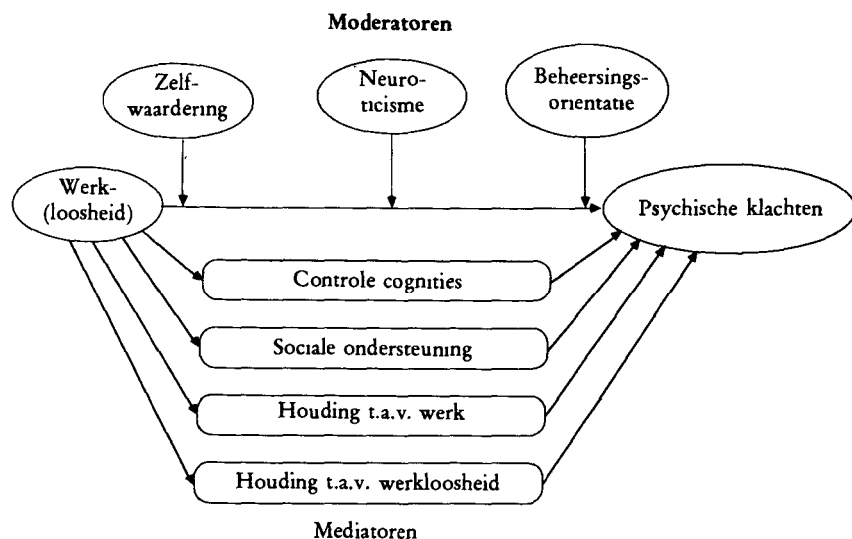
Resultaten

De resultaten zullen in twee gedeelten worden besproken. Eerst komt het model uit Figuur 1 aan de orde, waarna de longitudinale analyse van het beloop van de psychische klachten wordt gepresenteerd.

Om het moderator- en mediator-effect te onderzoeken is respectievelijk gebruik gemaakt van de *moderated regression analysis* (Cleary & Kessler, 1982) en de *mediated regression analysis* (Judd & Kenny, 1981). In beide gevallen gaat het om een stelsel van regressievergelijkingen, die in combinatie met elkaar uitsluitel geven over de vraag of er al dan niet van een moderator- of mediator-effect kan worden gesproken. De resultaten van beide analyses, die afzonderlijk bij iedere follow-up zijn uitgevoerd, worden in Tabel 1 samengevat (vgl. Schaufeli, 1988, p. 148-155).

Moderator-effecten doen zich in sterkere mate voor dan mediator-effecten. Dit geldt in het bijzonder voor zelfwaardering en neuroticisme. De be-

Figuur 1: het theoretisch model

Tabel 1: Moderator- en mediator-effecten op de psychische gezondheid

	Studie 1				Studie 2
	T ₁	T ₂	T ₃	T ₄	T ₂
Moderatoren					
Zelfwaardering	-	+	-	+	+
Beheersingsoriëntatie	-	-	-	-	-
Neuroticisme	0	0	+	+	+
Mediatoren					
Houding t.a.v. werkloosheid	-	-	-	-	+
Houding t.a.v. werk	-	-	-	-	-
Controle cognities	-	-	-	-	-
Sociale ondersteuning	-	-	-	-	+

+ = aanwezig 0 = niet afgenomen - = afwezig

heersingsoriëntatie speelt geen modererende rol. Mediator-effecten zijn alleen bij Studie 2 gevonden. Het blijkt dat langdurige werkloosheid samenhangt met een afnemende sociale ondersteuning en een positieve houding ten aanzien werkloosheid. Deze beide variabelen hangen op hun beurt weer negatief, respectievelijk positief samen met psychische gezondheid. Dat wil zeggen dat werkloosheid via sociale isolatie leidt tot méér psychische klachten. Anderzijds echter is er ook sprake van een zeker aanpassingsproces, waarbij werkloosheid als minder negatief wordt ervaren, naarmate het langer duurt, hetgeen juist leidt tot minder psychische klachten. Er lijkt dus van twee verschillende en aan elkaar tegen-gestelde processen sprake te zijn. In de longitudinale analyse zal worden nagegaan wat het netto-effect van beide processen is: leidt het voortduren van de werkloosheidssituatie tot meer of juist minder klachten?

De voorafgaande analyse van de moderator-variabelen heeft slechts opgeleverd dat er in twee van de drie gevallen van een moderator-effect sprake is, maar geeft geen uitsluitsel over hoe zo'n effect er nu precies uitziet. Om dit te bepalen is een aanvullende analyse nodig. Daartoe zijn respondenten met veel en weinig zelfwaardering of neuroticisme onderscheiden, te weten de 50% hoogste en laagste scoorders. Vervol-

gens is er binnen elk van deze twee groepen nagegaan in hoeverre de psychische gezondheid van werklozen verschilt van die van werkenden. Deze analyse is uitgevoerd op alle tijdstippen waarop een significant moderator effect is geobserveerd. Figuur 2 illustreert de stress-bufferende rol van zelfwaardering aan de hand van de gegevens van T₂ van Studie 1. De analyses met betrekking tot neuroticisme leverden soortgelijke, zij het iets minder overtuigende resultaten op.

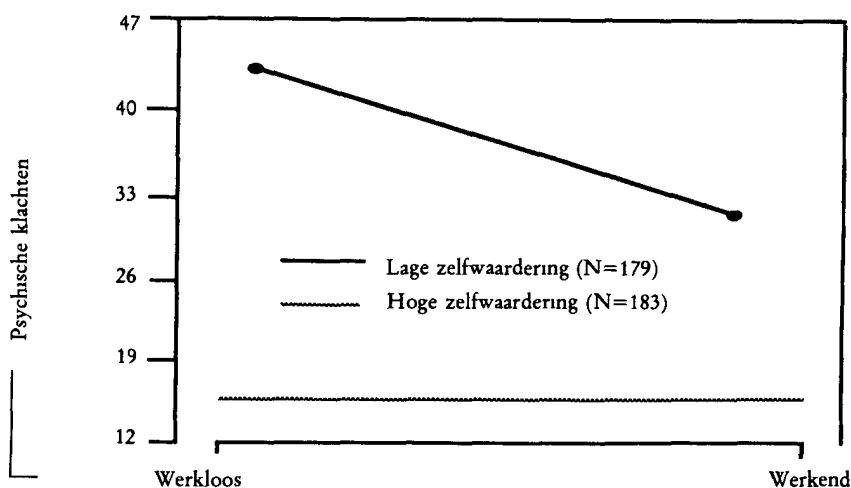
Werklozen die over een grote mate van zelfwaardering beschikken lijden in psychologisch opzicht niet onder hun

situatie, zo blijkt uit Figuur 2. Ze hebben even weinig psychische klachten als diegenen met een baan ($\beta = .01$; n.s.). Bij diegenen met weinig zelfwaardering ziet het beeld er echter heel anders uit. In vergelijking met de werkenden rapporteren de weinig zelfverzekerde werklozen veel meer psychische klachten ($\beta = -.20$; $p < .01$). De conclusie is duidelijk: zelfwaardering vervult een gezondheidsbeschermende rol bij werkloosheid.

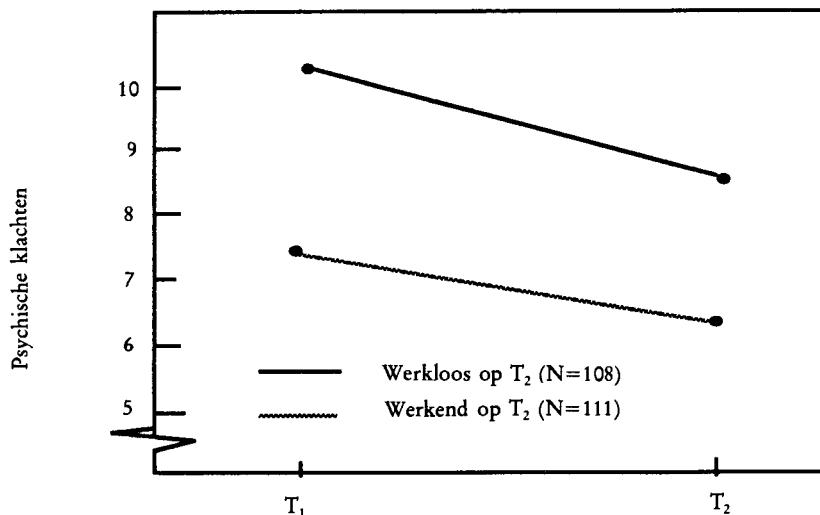
De longitudinale analyse van het beloop van de psychische klachten is bij Studie 2 relatief eenvoudig omdat er slechts twee meetmomenten in het geding zijn (Figuur 3).

Er kunnen twee conclusies worden getrokken uit Figuur 3. In de eerste plaats is er sprake van een algemene tendens in de richting van een betere gezondheid ($F_{(1,164)} = 11.62$; $p < .001$). Dit geldt zowel voor degenen die een baan hebben gevonden als voor hen die daar niet in zijn geslaagd. Opvallend hierbij is overigens dat de verbetering van de gezondheidstoestand bij de herintreders niet sterker is dan die bij de continu werklozen ($F_{(1,164)} = 1.94$; n.s.). In de tweede plaats blijkt dat de herintreders reeds vooraf, op T₁, over een betere gezondheid beschikten dan degenen die gedurende het hele jaar werkloos gebleven zijn ($F_{(1,164)} = 5.25$; $p < .05$). Dit duidt op een selectie-effect dat klaarblijkelijk op de arbeidsmarkt plaats-

Figuur 2: Zelfwaardering als risicofactor (studie, 1, T₂)

Figuur 3: Psychische klachten bij langdurig werklozen*

* Bij T₂ is er een verkorte versie van de SCL-90 gebruikt die overeenkomt met de PSYCH-schaal van de Hopkins Symptom Checklist (Luteijn, e.a., 1984).

vindt; langdurig werklozen met een relatief goede psychische gezondheid krijgen gemakkelijker een baan dan hun minder gezonde lotgenoten.

De longitudinale analyse van de psychische klachten in Studie 1 is een stuk ingewikkelder, omdat er vijf meetmomenten zijn. Het effect van de arbeidsmarktpositie op het beloop van de psychische klachten is nagegaan met behulp van een longitudinaal LISREL-model dat zich over alle vijf meetmomenten uitstrekt (vgl. Schaufeli, 1988, p. 173-190). Uit de analyse van dit model komt naar voren dat slechts 1% van de variantie in psychische klachten wordt verklaard door de positie die de schoolverlaters op de arbeidsmarkt innemen. Verder wordt 6% van de variantie gebonden door het niveau van psychische klachten op het voorafgaande tijdstip. Tenslotte blijft maar liefst 93% van de variantie onverklaard en moet derhalve worden toegeschreven aan andere omgevingsfactoren die niet in het model zijn gespecificeerd.

De tot dusverre gepresenteerde percentages hebben uitsluitend betrekking op de veranderingscomponent, ofte wel de *state-component* van de psychische klachten. Daarnaast is er in het model echter ook een stabiele *trait-compo-*

nent onderscheiden. Grofweg twee derde (65%) van de variantie in actuele psychische klachten wordt gebonden door deze stabiele component, en slechts één derde (35%) door de veranderingscomponent. Psychische klachten bij HBO-schoolverlaters hebben dus een sterker *trait* dan een *state* karakter.

Conclusies

Uit het onderzoek kunnen twee belangrijke conclusies getrokken worden. In de eerste plaats blijkt dat werkloosheid bij hoger opgeleiden geen of weinig negatieve gevolgen heeft voor de psychische gezondheid. In termen van de beide in de inleiding genoemde hypothesen is er dus sprake van een adequate coping; hoger opgeleide werklozen kunnen wel tegen een stootje. Bij werkloze schoolverlaters is er geen enkele aanwijzing gevonden voor negatieve effecten op de psychische gezondheid, terwijl bij langdurig werklozen juist een omgekeerd verband is geconstateerd. Bij hen is de mate van psychische gezondheid van invloed op hun kansen op de arbeidsmarkt. Langdurig werklozen

met een relatief slechte psychische gezondheid slagen er minder goed in een baan te vinden dan diegenen met een betere gezondheid. Het kan echter op grond van dit onderzoek niet worden uitgesloten dat de werkloosheid bij deze groep langdurig werklozen in een eerder stadium heeft geleid tot een toename van het aantal psychische klachten. Een aanwijzing hiervoor vormt het feit dat langdurig werkloze mannen bij aanvang van Studie 2 een significant hogere score hadden op de SCL-90 dan de 'normale' normgroep uit de testhandleiding ($t_{(618)} = 2.3; p < .05$). De score van de werkloze vrouwen verschilde overigens niet van die van de normgroep. Een wederkerige relatie tussen werkloosheid en psychische gezondheid, zoals deze recentelijk door Spruit en Verkleij (1987) met betrekking tot lichamelijke gezondheid is vastgesteld, blijft hier dus ook mogelijk.

De tweede conclusie heeft betrekking op het belang van relatief stabiele factoren voor het verklaren van verschillen in psychische gezondheid. De relevantie van dergelijke factoren komt op twee plaatsen nadrukkelijk naar voren. Het blijkt dat psychologische disposities als zelfwaardering en neuroticisme een stress-bufferende of gezondheidsbevorderende rol spelen in geval van werkloosheid. Verder toonden de longitudinale resultaten van Studie 1 aan dat het merendeel van de variantie in psychische klachten wordt verklaard door een stabiele *trait-component*. Dit alles doet het vermoeden rijzen dat invariante, aan de persoon gebonden factoren wel eens belangrijker zouden kunnen zijn voor het verklaren van verschillen in psychische gezondheid dan men tot nu toe geneigd is aan te nemen. Inmiddels wordt dit ook, schoorvoetend, geconstateerd in enkele publikaties op het gebied van werkloosheid (Kirchler, 1986; Payne, 1987) en *life events* (Spanderman, 1988).

Nederland

Hoe komt het nu dat de werklozen in ons onderzoek zo weinig psychische

klachten vertonen? Voor een antwoord moeten we nader ingaan op de context waarin het onderzoek is uitgevoerd, waarbij twee aspecten van bijzonder belang lijken: het onderzoek vond in het midden van de jaren tachtig in Nederland plaats en het betrof hoger opgeleiden. Beide punten verdienen een nadere toelichting. Ook uit ander Nederlands onderzoek blijkt dat er in vergelijking met landen als Groot-Britannië, West-Duitsland, de Verenigde Staten en Australië relatief weinig psychische en lichamelijke klachten bij werklozen worden aangetroffen (Spruit, 1983; Jaspers & Heesink, 1985; Verkleij, 1988; Van der Horst, 1988). De reden daarvan houdt naar alle waarschijnlijkheid verband met de manier waarop ons sociale zekerheidsstelsel is georganiseerd. Zo is allereerst het peil van de werkloosheidsuitkeringen relatief hoog. Ten tijde van het onderzoek ontvingen de werkloze schoolverlaters bijvoorbeeld een WWV-uitkering van

f 1024,- per maand. In een land als West-Duitsland, dat in sociaal-economisch opzicht nog het meest met Nederland vergeleken kan worden, is het bedrag aan *Sozialunterstützung* vele honderden guldens lager. Uit een onderzoek van Ulich et al. (1985) onder werkloze Westduitse leraren bleek dan ook dat de meesten van hen zich om financiële redenen gedwongen voelden om een baan ver beneden hun opleidingsniveau te accepteren, zoals taxi-chauffeur of kelner.

Hun Nederlandse lotgenoten daarentegen werken voor een groot deel als vrijwilliger met behoud van uitkering in hun eigen, of in vergelijkbaar gekwalificeerd beroep. In ons onderzoek verrichtte bijna de helft van alle werkloze schoolverlaters zulk vrijwilligerswerk. Men zou dus kunnen stellen dat het met de klachten ten gevolge van werkloosheid in Nederland meevalt dank zij het relatief gunstige financiële klimaat. Het valt dan ook te verwachten dat aantast-

ing van het sociale zekerheidsstelsel negatieve gevolgen zal hebben voor de (geestelijke) gezondheid van werklozen, in een mate die vergelijkbaar is met andere landen die over een minder gunstig stelsel van sociale voorzieningen beschikken. Een aanwijzing hiervoor vormt het feit dat in ons onderzoek financiële problemen licht positief samenhangen met het hebben van psychische klachten (Studie 1: $r=.18$, $p<.05$; Studie 2: $r=.22$ $p<.01$).

Een andere factor is dat het Nederlandse sociale zekerheidsstelsel er, zeker in het verleden, sterk toe neigde om werklozen te laten 'afvloeiën' via de WAO. In een rapport van de SER uit 1982 wordt het percentage verborgen werklozen in de WAO geschat op 25 à 30%. Een schatting van Hermans, Sas en Schraven (1986) viel zelfs nog hoger uit: 50%. Daar staat dan tegenover dat uit Engels onderzoek naar voren komt dat ruim 20% van de geregistreerde werklozen *some limiting disability*

heeft (Smith, 1981). Het mag worden aangenomen dat deze werklozen daarmee in Nederland in de WAO in plaats van in de WW zouden zijn beland. In Amerika kent men geen ontslagbescherming zoals in de meeste Europese landen, waardoor zieke werknemers na een half jaar 'gewoon' worden ontslagen; ze tellen dan mee als werklozen. Dit in ogenschouw nemende zal het geen verwondering wekken dat Nederlandse werklozen door de bank genomen gezonder zijn dan hun buitenlandse collega's.

Tenslotte is er nog een socio-culturele factor die door Maassen en De Goede (1987) is aangeduid als *normalisatie van de werkloosheid*. Hiermee wordt bedoeld dat werkloosheid in Nederland geleidelijk aan steeds minder ongevoelbaar is gaan worden. Uit hun longitudinale onderzoek dat verricht is in 1975, 1980 en 1984 blijkt dat er zich met name in de periode 1980-1984 een *culturele verandering* heeft voltrokken onder invloed van de massawerkloosheid. Als gevolg hiervan is de stigmatisering en negatieve beeldvorming ten aanzien van werklozen duidelijk afgenomen. Men zou kunnen speculeren dat ook dit een rol speelt in vergelijking met buitenlandse studies. De werkloosheid heeft immers in bijna geen enkel westers land zo'n massaal karakter als in Nederland; nergens is werkloosheid zo 'normaal' als in ons land. Dat waargenomen stigmatisering een relevante variabele is, blijkt uit het feit dat deze positief samenhangt met het hebben van psychische klachten in Studie 2: $r = .21$, $p < .05$ (In Studie 1 is deze variabele niet gemeten.)

Niet deze socio-economische en socio-culturele factoren zijn er ook enkele psychologische factoren aan te wijzen die zouden kunnen verklaren waarom juist in de groep hoger geschoolde werklozen zo weinig psychische klachten worden aangetroffen. Hoger geschoolden beschikken in de regel over betere informatie over uitkeringen, scholingsmogelijkheden en vrijwilligerswerk. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat slechts 15% van de lager opgeleide werklozen tegen 35% van de hoger opgeleiden deelnemen aan

vrijwilligerswerk, zoals blijkt uit een onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Verder hebben hoger opgeleide werklozen tijdens hun studie beter leren omgaan met hun vrije tijd en ze hebben over het algemeen een bredere maatschappelijke en culturele belangstelling dan lager geschoolden. Bovendien is uit empirisch onderzoek bekend dat opleidingsniveau positief samenhangt met een aantal gunstige psychologische eigenschappen als zelfwaardering (Pukey, 1970) en interne beheersingsoriëntatie (Findley & Cooper, 1983). Er lijkt dus te gelden: hoe hoger de opleiding des te beter het coping-potentieel.

Dat hoger opgeleide werklozen inderdaad te beschouwen zijn als *good copers* blijkt eens te meer uit een honderdtal aanvullende diepte-interviews (Schau-feli, 1986). Deze interviews illustreren dat werkloze HBO-ers op pro-actieve wijze omgaan met hun situatie. Het begrip *pro-actief* is geïntroduceerd door Fryer en Payne (1984) in een onderzoek bij een selecte groep Engelse werklozen, die zonder problemen op een produktieve en voor hen zinvolle manier met hun situatie omgingen. Evenals deze Britse werklozen, waarvan bijna iedereen een hogere opleiding had, zaten ook de HBO-ers uit ons onderzoek niet bij de pakken neer en lieten ze niet alles passief op zich afkomen. Integendeel, ze probeerden zelf actief en doelbewust richting te geven aan het eigen werkloze bestaan. Bijvoorbeeld door gekwalificeerd vrijwilligerswerk te verrichten. Maar ook als hier geen sprake van was, hadden de werklozen altijd wel iets omhanden. Ze waren dus wel baanloos maar niet werkeloos. Gelukkig voor hen betekende dit in de regel dat ze gevrijwaard bleven van ernstige psychische klachten.

Noot

Dit artikel is een bewerkte versie van een lezing die gehouden is op het Psychologencongres op 21 oktober 1988 te Tilburg. Het onderzoek waarover hier wordt gerapporteerd werd financieel ondersteund door de Stichting PSYCHON van NWO (projectnummer 580-268-002).

Literatuur

- Arrindell, W.A. & Ettema, J.H.M. (1986). *Handleiding SCL-90*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Atkinson, Th. A., Liem, R. & Liem, J.H. (1986). The social costs of unemployment: Implications for social support. *Journal of Health and Social Behavior*, 27, 317-331.
- Bakke, E.W. (1940). *Citizens Without Work*. New Haven: Yale University Press.
- Baron, R.M. & Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Brown, G.W., Andrews, B., Harris, T.O., Adler, Z. & Bridge, L. (1986). Social support, self-esteem and depression. *Psychological Medicine*, 16, 813-831.
- Cleary, P.D. & Kessler, R.C. (1982). The estimation and interpretation of modified effects. *Journal of Health and Social Behavior*, 23, 159-169.
- Eisenberg P. & Lazarsfeld, P.F. (1938). The psychological effects of unemployment. *Psychological Bulletin*, 45, 358-390.
- Fineman, S. (1983). *White Collar Unemployment. Impact and Stress*. London: Wiley.
- Findley, M.J. & Cooper, H.M. (1983). Locus of control and academic achievement: A literature review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 419-427.
- Frese, M. (1979). Arbeitslosigkeit, Depressivität und Kontrolle. In Th. Kieselbach & H. Offe (Hrsg.), *Arbeitslosigkeit* (p. 222-254). Darmstadt: Steinkopf.
- Fryer, D. & Payne, R. (1986). Being unemployed: A review of the literature on the psychological experience of unemployment. In: C.L. Cooper & I. Robertson (Eds.), *International Review of Industrial and Organizational Psychology* (p. 235-277). London: Wiley.
- Goodchilds, J.D. & Smith, E.E. (1963). The effects of unemployment as mediated by social status. *Sociometry*, 26, 287-293.
- Gotlib, I.H. (1984). Depression and general psychopathology in university students. *Journal of Abnormal Psychology*, 93, 19-30.
- Hepworth, S.J. (1980). Moderating factors of the psychological impact of unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 53, 139-146.
- Hermans, D., Sas, C. & Schraven, B. (1986). Schat de regering de arbeidsongeschiktheidsschatting juist in? *Sociaal Maandblad Arbeid*, 12, 127-136.
- Horwood, L.H. & Ferguson, D.M. (1986). Neuroticism, depression and life events: a structural equation model. *Social Psychiatry*, 21, 63-71.
- Ingham, J.G., Kreitman, N.B., Miller, P.M., Sashidharan, S.P. & Surtees, P.G. (1986). Self-esteem, vulnerability and psychiatric disorder in the community. *British Journal*

- of *Psychiatry*, 148, 375-385.
- Jaspers, J.P.C. & Heesink, J.A.M. (1985). Beleving en effecten van werkloosheid schoolverlaters. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 1, 4-15.
- Jahoda, M. (1979). The impact of unemployment in the thirties and the seventies. *British Psychological Society Bulletin*, 32, 309-314.
- Johnson, J.H. & Sarason, I.G. (1978) Life stress, depression and anxiety: Internal-external locus of control as a moderator variable. *Journal of Psychosomatic Research*, 22, 205-208.
- Judd, C.M. & Kenny, D.A. (1981). Process analysis: Estimating mediation in evaluation research. *Evaluation Research*, 5, 602-619.
- Kirchler, E. (1985). Job loss and mood. *Journal of Economic Psychology*, 6, 9-25.
- Little, C.B. (1976). Technical-professional unemployment: middleclass adaptability to personal crisis. *The Sociological Quarterly*, 17, 262-274.
- Luteijn, F., Hamel, L.F., Bouwman, T.K. & Kok, A.R. (1984). *Handleiding bij de HSSL: Hopkins Symptom Checklist*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Maassen, G.H. & de Goede, M.P.M. (1987). Hoe zien andere mensen werklozen en hoe zien werklozen zichzelf: Resultaten van tien jaar onderzoek naar de publieke opinie. In: I.P. Spruit & F. Tazelaar (Red.). *Leven met werkloosheid* (p. 99-111). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Nezu, A.M., Nezu, C.M. & Nezu, V.A. (1986). Depression, general distress and causal attributions among university students. *Journal of Abnormal Psychology*, 95, 184-186.
- O'Brien, G.G. & Kabanoff, B. (1979). Comparison of unemployed and employed workers on work values, locus of control, and health variables. *Australian Psychologist*, 14, 143-154.
- Ormel, H. (1980). *Moete met leven of een moeilijk leven*. Groningen: Konstapel.
- Payne, R. (1987). *A longitudinal Study of the Psychological Wellbeing of Unemployed Men and the Mediating Effect of Neuroticism*. MRC/ESRC Social and Applied Psychology Unit, University of Sheffield (intern rapport).
- Pukey, W.W. (1970). *Self Concept and School Achievement*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Sanderman, R. (1988). *Life Events, Mediating Variables and Psychological Distress. A Longitudinal Study*. Dissertatie, R.U. Groningen.
- Searls, D.J., Braucht, G.N. & Miskimins, R.W. (1974). Work values of the chronically unemployed. *Journal of Applied Psychology*, 59, 93-95.
- Schaufeli, W.B. (1986). Interviews met langdurig werkzoekende HBO-ers. Vakgroep Klinische Psychologie: R.U. Groningen (intern onderzoeksrapport).
- Schaufeli, W.B. (1988). *Unemployment and Psychological Health. An Investigation among Dutch Professionals*. Dissertatie, R.U. Groningen.
- Schaufeli, W.B. & de Vries, A. (1988). Werken werkloosheid onder klinisch psychologen. *De Psycholoog*, 23, 399-405.
- Sociaal Economische Raad (1982): *Advies verмиjdbaar verzuim wegens ziekte en arbeidsongeschiktheid* Den Haag: SER Rapport 82.01.
- Shamir, B. (1986). Self-esteem and the psychological impact of unemployment. *Social Psychology Quarterly*, 49, 61-72.
- Smith, D.J. (1981). *Unemployment and Racial Minorities*. London: Policy Studies Institute.
- Spruit, I.P. (1983). *Unemployment, Employment and Health*. Dissertatie, R.U. Leiden.
- Strickland, B.R. (1978). Internal-external expectancies and health related behaviors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46, 1192-1211.
- Ten Have, K. & Jehoel-Gijsbers (1985). *Werkloze jongeren Een verloren generatie?*. Den Haag: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek.
- Ulich, D., Hausser, K., Mayring, P., Strehmel, P., Kandler, B. & Degenhardt, B. (1985) *Psychologie der Krisenbewältigung. Eine Langschnittuntersuchung mit arbeitslosen Lehrern*. Weinheim/Basel: Beltz Verlag.
- Vagt, G. & Stavemann, H.H. (1980). Arbeitszeitverkürzung, Freizeitprobleme und Persönlichkeit. *Psychologische Beiträge*, 22, 513-520.
- Van der Horst, F.G.E.M. (1988). *Gezondheid en niet-werken*. Dissertatie, R.U. Limburg.
- Verkleij, H. (1988). *Langdurige werkloosheid, werkhervatting en gezondheid*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Verkleij, H. & Spruit, I.P. (1987). Werkloosheid en gezondheid: een wederkerige relatie. In: I.P. Spruit & F. Tazelaar (Red.). *Leven met werkloosheid* (p. 65-83). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Wacker, A. (1976). *Arbeitslosigkeit. Soziale und psychische Voraussetzungen und Folgen*. Frankfurt a. M.: Europäische Verlagsanstalt.
- Wacker, A. (1985). Ansätze, Probleme und Perspektiven der psychologische Arbeitslosenforschung. In: Th Kieselbach & A Wacker (Hrsg.), *Individuelle und gesellschaftliche Kosten der Massenarbeitslosigkeit* (p. 23-41). Weinheim: Beltz Verlag.

Summary

Research concerning the effect of professional unemployment on psychological health is inconclusive. This study demonstrates that unemployment has no adverse consequences for the psychological health of professionals up to a period of two years after their graduation. Moreover, in the second group under study (i.e. long term unemployed professionals) poor psychological health affects re-employment negatively. In addition, two risk-factors play a stress buffering or health protective role in case of unemployment (i.e. self-esteem and a low level of neuroticism). In the final discussion the importance of several social and psychological factors is emphasized in explaining the central finding of this study: unemployment has almost no negative effect on the psychological health of Dutch professionals.

Dr. W.B. Schaufeli is universitair docent bij de Vakgroep Psychologie van Arbeid en Organisatie van de Katholieke Universiteit Nijmegen.